

LUCJAN MALINOWSKI
(1839–1898)

1. 30

Lucjan Jan Feliks Malinowski, trojga imion, urodził się 27 maja 1839 r. we wsi Jaroszewice w powiecie lubelskim, jako syn Juliana, właściciela majątku ziemskiego w tychże Jaroszewicach, i Ewy z Górskich, wnuczki Marcina Koźmiana, stryja Kajetana Koźmiana. Naukę pobierał najpierw w domu, u guwernerów, a następnie w Tomaszowie Lubelskim w szkole elementarnej, a po bankructwie ojca — w Szczepieszynie. Gimnazjum w Lublinie ukończył z wyróżnieniem w 1861 r. W rok później zdał egzamin do Warszawskiej Szkoły Głównej na Wydział Filologiczno-Historyczny; jako główny kierunek studiów wybrał filologię słowiańską. Był niezwykle patriotycznie nastawionym studentem. Słuchał wykładów m.in. Józefa Przyborowskiego, profesora języka i literatury, który rozbudził w Malinowskim zamiłowanie do językoznawstwa, zwłaszcza słowiańskiego. W owym czasie w Szkole Głównej studiowali m.in. Jan Baudouin de Courtenay i Adam Antoni Kryński. Edukację uniwersytecką Malinowski ukończył w 1867 r., otrzymując stopień magistra nauk filologicznych za pracę pt. *O nawróceniu Słowian pomorskich*. Stypendium naukowe Warszawskiej Szkoły Głównej umożliwiło mu wyjazd na studia zagraniczne. W 1867 r. przez dwa miesiące studiował w Pradze. Semestr zimowy roku akademickiego 1867/1868 spędził w Jenie, gdzie słuchał wykładów z gramatyki porównawczej Augusta Schleichera, który wywarł na niego szczególnie wpływ. W letnim semestrze 1868 r. uczęszczał w Berlinie na wykłady z sanskrytu Albrechta Webera. W owym czasie przygotował Malinowski dwie rozprawy. Pierwsza omawiała zapożyczenia niemieckie w języku polskim: *Zur Lautlehre der Lehnwörter in der polnischen Sprache*, druga traktowała o etymologii ludowej: *Zur Volksetymologie*. Obie wydano drukiem w języku niemieckim w 1870 r., a więc jeszcze przed ogłoszeniem rozprawy doktorskiej.

Jako stypendysta rosyjskiego ministerstwa oświecenia udał się jesienią 1868 r. do Petersburga, gdzie słuchał wykładów m.in. z gramatyki porównawczej języków słowiańskich Izmajła I. Sriezniewskiego. Po powrocie z Petersburga w maju 1869 r., z inspiracji tegoż Sriezniewskiego, na trzy miesiące udał się na Śląsk i Węgry (m.in. na Spisz). Traktując to jako szczególną misję i przejaw głębokiego patriotyzmu, przeprowadzał na Śląsku badania dialektologiczne. Przyniosły one obfite plony, zwłaszcza jeżeli idzie o poznanie dialektu śląskiego.

W latach 1870–1872 Malinowski pracował jako nauczyciel w Gimnazjum św. Anny w Krakowie; równocześnie (1870/1871) podjął studia filologiczne u F. T. Bratranka i S. Tarnowskiego oraz historyczne u J. Szujskiego w Uniwersytecie Jagiellońskim. Słuchał też w drugim semestrze wykładów J. Majera („Fizjologia głosu i głosek”). Wiosną 1872 r. zrezygnował z posady w gimnazjum i wyjechał do Lipska. Studiował tu językoznawstwo ogólne u G. Curtiusa i gramatykę porównawczą języków słowiańskich u A. Leskiena. W tym samym roku doktoryzował się u Leskiena na podstawie rozprawy o gwarze opolskiej i opublikował w „Na dziś” (t. I, 1872) artykuł pt. *Listy z podróży etnograficznej po Szląsku*, chcąc jak najszybciej zapoznać społeczeństwo z wynikami swej naukowej podróży. Artykuł ten, napisany w formie dziennika (obejmuje zaledwie dwanaście dni, od 31 maja do 11 czerwca), zawiera impresje, refleksje i wspom-

nienia o kontaktach osobistych z wybitnymi Ślązakami (m.in. Władysławem Nehringiem, Karolem Miarką, Andrzejem Cinciałą).

W 1873 r. w Lipsku Malinowski opublikował po niemiecku swoją rozprawę doktorską pt. *Beiträge zur slavischen Dialectologie. I. Über die oppelnsche Mundart in Oberschlesien*. Przedstawił w niej zarys systemu gramatycznego gwary opolskiej. Jej opisu dokonał Malinowski na podstawie materiałów zebranych przez siebie w siedmiu wsiach powiatu opolskiego: Gośławicach, Szczepanowicach, Zakrzowie, Wójtowej Wsi, Polskiej Nowej Wsi, Łubianach i Dębiu. Praca składa się, prócz krótkich uwag wstępnych, z dwóch części: obszerniejszej, poświęconej fonetyce (*Lautlehre*; s. 1–40), w której autor omówił samogłoski otwarte (*offene Vocale*), ścieśnione, czyli pochylone (*geschlossene Vocale*), nosowe (*Nasalvocale*), a także spółgłoski (*Consonanten*) i rządzące nimi prawa fonetyczne (*consonantische Lautgesetze*), oraz znacznie mniejszej (s. 45–55) części dotyczącej morfologii (*Formenlehre*), składającej się z dwóch podrozdziałów: *O tworzeniu tematów* (*Zur Stammbildungslehre*) i *O tworzeniu wyrazów* (*Zur Wortbildungslehre*). W podrozdziale pierwszym omówione zostały tematy poszczególnych części mowy wraz z tematami liczebników głównych i porządkowych, w drugim — deklinacja i koniugacja tej gwary. W sumie zanalizował tu Malinowski kilkanaście właściwości fonetycznych i innych gwary opolskiej, sporo uwagi poświęcając samogłoskom nosowym, ich historii i wzajemnym stosunkom, wskazując naukową drogę badania tej kwestii. W ówczesnym językoznawstwie zagadnienie to należało do najtrudniejszych. Ponadto autor wskazał na obecność w tej gwarze szczątków aorystu od słowa *być*: *odebratech, jagechmy siedzieli*. W zakresie koniugacji natomiast stwierdził m.in. występowanie w rozkazniku pierwszej osoby l. mn. czasu teraźniejszego końcówki *-ma*. Pod względem metodycznym można dostrzec w rozprawie Malinowskiego wyraźne wpływy Schleichera i jego *Laut- und Formenlehre der polabischen Sprache* (1871).

Rozprawa Malinowskiego jest nie tylko pierwszym naukowym opisem dialektu opolskiego, ale także pierwszą pracą naukową w historii dialektologii polskiej, która zjednała swojemu autorowi miano twórcy dialektologii polskiej. Od 1873 r., a więc od daty ukazania się tej pracy, rozpoczyna się rozwój polskiego gwaroznawstwa. Przed Malinowskim polska dialektologia jako dyscyplina naukowa praktycznie nie istniała. Omawiana rozprawa, uznana przez Kazimierza Nitscha za najważniejsze dzieło Malinowskiego, stała się podstawą prac dialektologicznych, badań i opracowań nie tylko dla jego uczniów, ale i innych badaczy.

Lucjan Malinowski zanim jednak całkowicie poświęcił się pracy naukowej, pracował (1872–1877) jako nauczyciel w III Gimnazjum Warszawskim. Tymczasem na Uniwersytecie Jagiellońskim powstał problem obsadzenia Katedry Językoznawstwa Słowiańskiego po śmierci Henryka Suheckiego. Po wielu naradach katedrę tę ofiarowano Malinowskiemu i w 1876 r. powołano go na profesora nadzwyczajnego. Za zgodą władz objął katedrę 1 kwietnia 1877 r., wykłady zaś rozpoczął dwa tygodnie później. Nazwę katedry ostatecznie zmieniono na Katedrę Filologii Słowiańskiej. Witold Taszycki pisał, że powierzenie kierownictwa tej katedry Lucjanowi Malinow-

skiemu okazało się posunięciem bardzo szczęśliwym. Uniwersytet Jagielloński pozyskał bowiem w jego osobie pierwszego językoznawcę z prawdziwego zdarzenia, operującego nowoczesnymi metodami językoznawczymi, profesora dzielącego w równym stopniu czas między pracę dydaktyczną i naukową, wszechstronnie wykształconego za granicą. Kazimierz Nitsch natomiast tak komentował ten fakt: „Rok 1877, w którym L. Malinowski objął Katedrę Językoznawstwa Słowińskiego, był początkiem ostatecznego w Polsce ugruntowania naukowych badań nad językiem polskim”.

Kolejna praca Malinowskiego, *Zarysy życia ludowego na Śląsku* (1877), przyniosła wartościowe uwagi na temat łączności gwar polskich z narzeczami śląskimi. Wyznaczyła na przykład granice gwar mazurzących i niemazurzących na Śląsku, które pokrywały się z wynikami badań Nitscha. Autor omówił samogłoski pochylone, które mają zróżnicowaną wymowę na Śląsku, pokazał skomplikowaną realizację fonetyczną samogłoski *o* w dialekcie śląskim, scharakteryzował pogranicze śląsko-morawskie (m.in. wymowa *h* zamiast *g*). Pisał też o specyfice stosunków językowych na Śląsku Cieszyńskim, gdzie m.in. na skutek zderzenia się dwóch systemów gwarowych, mazurzącego i niemazurzącego, wytworzyła się mieszanina spółgłosek *cz*, *dż*, *sz*, *ż* oraz *ć*, *dź*, *ś*, *ź*, w Jabłonkowie zaś zaobserwował Malinowski wymowę *sz*, *ż*, *cz* jako *ś*, *ź*, *ć*, czyli tzw. siakanie. Kilkakrotnie podnosił problem dużego zróżnicowania Śląska pod względem językowym. Do tematyki gwary śląskiej powracał zresztą co jakiś czas.

W 1882 r., w pracy pt. *Studia szląskie. Badania nad mową ludu polskiego na Szląsku czynione w lecie 1869*, jeszcze raz podniósł problem samogłosek nosowych w gwarach śląskich. Praca miała charakter materiałowy, a zakres jej ograniczony był do jednego zagadnienia. Opierając się na danych zaczerpniętych z zebranych przez siebie tekstów folklorystycznych, Malinowski w sposób szczegółowy rozpatrzył warianty fonetyczne samogłosek nosowych z różnych powiatów Śląska Górnego i Cieszyńskiego. Wnioski na ten temat pokrywały się w zasadzie z uwagami zawartymi w rozprawie o gwarze opolskiej.

W swoich pracach Malinowski najdokładniej rozpatrywał gwarowe zjawiska fonetyczne oraz fleksyjne, w mniejszym stopniu — słownictwo.

Analizą słownictwa ludowego zajął się w publikacji *O niektórych wyrazach ludowych polskich. Zapiski porównawcze*, wydanej po niemiecku pt. *Beiträge zur Lexicographie der polnischen Mundarten*. Omówił tu wiele wyrazów z gwar cieszyńskich, analizując zapożyczenia rumuńskie i węgierskie.

Malinowski stał na stanowisku, że badania językowe należy oprzeć na zbiorach tekstów folklorystycznych, które będą podstawą analizy językowej. Koncepcja ta była wyraźnym krokiem naprzód w tego rodzaju badaniach. Zrealizował ją w swoich *Powieściach ludu polskiego na Śląsku*, pisanych transkrypcją półfonetyczną, ustaloną przez ks. Franciszka Malinowskiego. Zostały one wydane pośmiertnie w dwóch częściach. Część pierwszą (1899) przygotował Jan Bystron, a drugą (1902) — Roman Zawiliński. Zdaniem Stanisława Urbańczyka jest to: „Rzecz prawie wcale nie wyzyskana przez językoznawców”. Podobny charakter mają *Powieści spiskie*, które

ukazały się również po śmierci Malinowskiego, przygotowane do druku przez R. Zawilińskiego (1903). Zawierają one trzydzieści cztery opowiadania z czterech spiskich wsi: Jurgowa, Łapsz Niżnych (po stronie polskiej), Łechnicy, Ostruni (dziś po stronie słowackiej) oraz ze Sromowiec — polskiej wsi poza Spiszem. Jako najstarsze teksty spiskie stanowią one cenne źródło do badań historii tego dialektu.

K. Nitsch pisze:

Malinowski trwał przy swojej metodzie zbierania dialektów przez zapisywanie tekstów, na których podstawie formułował też ujęcia gramatyczne; sam niewątpliwie i przed notowaniem tekstu, i w czasie jego zapisywania ujmował dla siebie narzucające się gramatyczne uogólnienia.

Opublikował też Malinowski dwie prace o gwarze spoza Śląska: *Głoski nosowe w gwarze ludowej we wsi Kasinie oraz niektóre inne właściwości tej gwary* (1880), w której wykorzystał materiał językowy zebrany przez swego słuchacza Piotra Mirtyńskiego do charakteryzacji głosek nosowych we wspomnianej wsi w powiecie limanowskim, oraz *Kilka uwag nad mową ludową w Zebrzydowicach* (1882). Jest to mały artykuł, mający związek z rozprawką studenta Jana Bieli pt. *Gwara zebrzydowska* (1882).

Interesowała go też staropolszczyzna. Z tego zakresu Malinowski miał na swoim koncie ważne opracowania i wydania zabytków dawnej polszczyzny. Do nich należą m.in. *Modlitwy Wacława*, zabytek języka polskiego z w. XV (1875, wyd. 2. 1887), *Magistra Jana z Szamotuł, dekretów doktora, Paterkiem zwanego kazania o Maryi Pannie Czystej* (1880), *Kazanie na dzień Wszech Świętych* (1895), *Żywot św. Błażeja* (1899), *Zabytek języka polskiego z początku w. XV z rękopisu Biblioteki Uniwersytetu w Erlangen* (1900).

Na uwagę zasługują prace Malinowskiego z pogranicza języka literackiego i dialektologii, jak *Materiały do historii języka polskiego z końca XIV i początku XV w. na podstawie ksiąg sądowych: łęczyckich, orłowskich i brzezińskich* (1898), *Ślady dialektyczne w oznaczaniu samogłosek nosowych w kilku zabytkach języka polskiego w. XV i XVI* (1880). Pod względem tematyki wyróżnia się rozprawa pt. *O języku komedii Franciszka Bohomolca* (1895). Jest tych prac niewiele, ale otwierają drogę dialektologii historycznej i warto pamiętać, że początek tej dyscyplinie językoznawczej dał również Lucjan Malinowski.

Był dobrym nauczycielem. W wykładach główny nacisk kładł na język polski, choć wykladał też język staro-cerkiewno-słowiański, rosyjski, czeski, litewski. Nie pomijał również gramatyki porównawczej języków słowiańskich. Chętnie zajmował się językiem polskim, zwłaszcza dialektologią i historią, zarówno na wykładach, jak i na seminariach. O Malinowskim jako nauczycielu Nitsch pisał:

[...] sumienny, nigdy nie opuszczający wykładów, mógł wiele nauczyć. Zaraz w pierwszych latach po objęciu katedry w Uniwersytecie Jagiellońskim zgromadził wokół siebie wielu studentów interesujących się językiem polskim i pozostających pod wybitnym wpływem tego pierwszego w Polsce dialektologa.

Zaczynali pracę od opisu swych gwar rodzinnych z południowej Małopolski lub południowego Śląska, skąd przeważnie pochodzili. Należeli do nich: Gustaw Blatt, który opracował monograficzne studium o gwarze wsi Pysznica w dawnym powiecie

niskim; Jan Bystron i z inspiracji Malinowskiego dał opis jednej z najbardziej na zachód wysuniętych gwar polskich w rozprawce pt. *O mowie polskiej w dorzeczu Stonawki i Lucyny w Księstwie Cieszyńskim* (1887); Jan Biela opisał gwarę zebrzydowicką z okolic Wadowic; Szymon Matusiak zanalizował gwarę lasowską z okolic Tamobrzega; Roman Zawiliński zajął się gwarą brzezińską w dawnym powiecie ropczyckim; Władysław Kosiński — gwarą zakopiańską; Jerzy Zathey opisał gwarę wsi Poręba-Żegoty na zachód od Krakowa; Stanisław Dobrzycki, późniejszy profesor języków i literatur słowiańskich we Fryburgu, opublikował kilka rozpraw dialektologicznych, m.in. *O mowie ludowej we wsi Krzęcinie na północnym zachodzie od Krakowa* (1898) i *Samogłoski nosowe w gwarze kilkunastu wsi góralskich w powiecie myślenickim i limanowskim* (1905). Do grona uczniów Malinowskiego należeli też Wojciech Grzegorzewicz i Kazimierz Nitsch, który wybrał językoznawstwo — jak sam wspomina — zniechęcony sposobem prowadzenia zajęć z literatury przez Stanisława Tarnowskiego, a Malinowski na wykładach zajmował się wtedy m.in. niedawno odkrytymi przez Aleksandra Brücknera *Kazaniami świętokrzyskimi*. Niewątpliwie najzdolniejszym uczniem Malinowskiego był przedwcześnie zmarły Jan Hanusz, który łączył talent z pracowitością. Studiował w Lipsku, Berlinie i Wiedniu, gdzie zetknął się z wybitnymi językoznawcami. Doktoryzował się u Leskiena, a habilitował u Georga Bühlera w Wiedniu. W swoich zainteresowaniach i badaniach wyszedł daleko poza polskie językoznawstwo.

Uczniom swoim pomagał Malinowski zarówno na polu naukowym, jak i pozanaukowym. Nie uchylał się też od pracy społecznej na Uniwersytecie. Brał czynny udział w działalności Komisji Egzaminacyjnej dla Kandydatów na Nauczycieli Szkół Średnich, której członkiem był od 1880 r. W roku akademickim 1887/1888 sprawował godność dziekana Wydziału Filozoficznego. Był wreszcie ogólnie lubianym seniorem Bursy Akademickiej od r. 1892 aż do śmierci.

Dzięki staraniom Malinowskiego powstało w r. 1888 pierwsze na ziemiach polskich seminarium filologii słowiańskiej, składające się z dwóch działów: językowego, którym sam kierował, i literackiego pod kierownictwem S. Tarnowskiego. Malinowski zainicjował też powstanie biblioteki sławistycznej.

Wielkie zasługi dla językoznawstwa polskiego położył Malinowski swoją działalnością organizacyjną w ramach Akademii Umiejętności, której członkiem zwyczajnym został w 1880 r. Wcześniej, zaraz po osiedleniu się w Krakowie (1877), uczony wszedł do Komisji Językowej AU, obejmując funkcję jej sekretarza. Komisja ta, utworzona w 1874 r., była pierwszą w Polsce instytucją organizującą naukowe życie językoznawcze. Na jej zebraniach referowano rozprawy z zakresu językoznawstwa i zabytków staropolskich, kwalifikowano nadesłane prace do druku w wydawnictwach Akademii. Właśnie ta komisja zainicjowała prace nad *Słownikiem staropolskim*. Wkrótce też Malinowski został sekretarzem Wydziału Filologicznego. W r. 1882 wszedł w skład Komisji Antropologicznej, a od r. 1883 był członkiem Komisji dla Badań w Zakresie Historii Literatury i Oświaty w Polsce.

Malinowskiemu zawdzięczamy zainicjowanie wydawania „Sprawozdań Komisji Językowej Akademii Umiejętności” i ich redagowanie od tomu I (1880) po ostatni —

VI (1891). Publikowali w nich swoje prace jego uczniowie. „Sprawozdania” były pierwszym periodycznym organem polskiego językoznawstwa, o którym Vatroslav Jagić (1897) napisał:

Diese Publikation vorzuglich dialectologische Abhandlungen enthaltend, ruft und lebhaft die hohen Verdienste L. Malinowski's. Er verstand offenbar die Geister zu Wecken.

Lucjan Malinowski był założycielem i współredaktorem warszawskich „Prac Filologicznych” (t. I (1885)–IV (1893); tom V wyszedł już po jego śmierci). Jako kierownik wydawnictwa AU opiekował się także „Rozprawami Wydziału Filologicznego Akademii Umiejętności”. Z wydawnictwem tym wiązało się w latach 80. ubiegłego wieku dalsze poszerzenie badań dialektologicznych przez badaczy nie należących do szkoły L. Malinowskiego, np. Jana Leciejewskiego (opis gwary Miejskiej Górki w powiecie krobskim) czy Jana Łosia (gwara opoczyńska).

Malinowski ożenił się 3 kwietnia 1883 r. z Józefą z Łęckich. Ze związku tego urodził się syn Bronisław, późniejszy światowej sławy etnolog i socjolog, profesor Uniwersytetu Londyńskiego.

Lucjan Malinowski zmarł w Krakowie 15 stycznia 1898 r. Został pochowany na Cmentarzu Rakowickim.

W krakowskim środowisku naukowym cieszył się powszechnym szacunkiem. Zdobył sobie także wielkie uznanie wśród naukowców polonistów i sławistów daleko poza Krakowem.

Swoją działalnością dydaktyczną i naukową, zarówno na Uniwersytecie, jak i w Akademii Umiejętności, zapoczątkował Lucjan Malinowski badania nad historią i dialektologią języka polskiego. Niepodważalną zasługą Malinowskiego jest stworzenie w Krakowie pierwszego polskiego ośrodka językoznawczego, który dał początek późniejszemu bujnemu rozwojowi tej dyscypliny naukowej.

Bibliografia

- J. Hulewicz, *Wysilki Akademii Umiejętności w Krakowie na polu językoznawstwa polskiego w latach 1873–1918*, Kraków 1961, „Zeszyty Naukowe UJ. Filologia” 8, „Prace Językoznawcze” 4, s. 235–267.
- K. Nitsch, *W 50-lecie śmierci Lucjana Malinowskiego*, „Język Polski” XXVIII, 1948, s. 1–6; przedruk w: idem, *Ze wspomnień językoznawcy*, Kraków 1960, s. 165–174.
- J. Pośpiech, S. Sochacka, *Lucjan Malinowski a Śląsk. Działalność śląskoznawcza. Teksty ludoznawcze*, Opole 1976.
- S. Sochacka, *Listy Lucjana Malinowskiego do Jarosława Golla*, Opole 1975.
- W. Taszycki, *Malinowski Lucjan Feliks Jan (1839–1898)*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. XIX, Kraków 1974, przedruk w: idem, *Rozprawy i studia polonistyczne*, t. V, Wrocław 1973, s. 248–252.
- S. Urbanczyk, *Dwieście lat polskiego językoznawstwa (1751–1950)*, Kraków 1993, s. 102–104.